

Peter Persky i Pappan, pogromen och parallellen, på Teater Tribunalen i Stockholm. Till höger: Det nazistiska Järngardet marscherar i Bukarest 1936, samt porträttbild på Adriana Savin. Foto: Henrik Dahl, TT

”Så kan det bli om man baserar samhället på hat”

#73/2023 Kultur

Teaterföreställningen Pappan och pogromen och parallellen berättar om hur det kan gå till när fascismen tillåts växa. Skådespelaren Adriana Savin samlar vittnesmål från Förintelsen i Rumänien i sökandet efter vad som hände hennes pappa under andra världskriget.

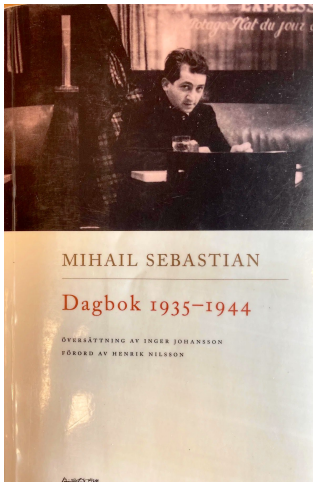
I Adriana Savins pjäs Pappan, pogromen och parallellen, som har premiär på Teater Tribunalen den 21 september är författaren och dramatikern Mihail Sebastians dagbok ett viktigt inslag. Dagboken fungerar som ett dokument som konkret berättar om hur befintliga fördomar utnyttjas och eskaleras av politiska krafter för att splittra samhället.

Mihail Sebastian, född 1907 i en judisk familj, var en del av den internationella, kulturella och intellektuella samhällsdebatten i Bukarest under 1920- och 30-talen. Rumänien hade blivit självständigt från stormakten Osmanska riket under 1870-talet, och kommit ur första världskriget på segrarnas sida trots svajande pragmatism under krigstiden. Trots en rörig situation, omväxlande i kläm eller lojalitet mellan Sovjetunionen och väst, fanns engagemang och hopp om framtiden hos

unga konstnärer och författare som ville utvidga språket och kulturen.

Under 1920-talet infördes allmän rösträtt för män och även om inte kvinnor fick rösta ökade jämställdheten under perioden, suffragetrörelsen växte kring ledande feminister som läraren Calypso Botten, författaren Maria Baiulescu, juristen Ella Negruzzi, alla engagerade i tillkomsten av Rumänska kvinnors förening som höll flera kongresser under mellankrigstiden.

Och samtidigt bubblade ett folkligt motstånd mot tankarna om en demokrati för alla folk. Våldet mot minoriteter ökade, judars liv begränsades allt mer. De började öppet beskrivas som något annat än människor, någonting lägre än sina ickejudiska landsmän.

Mihail Sebastian började 28 år gammal föra dagbok 1935 och beskrev i den tjocka volymen som sträcker sig fram till 1944, hur livet på vardagsnivå alltmer styrdes upp mot det fascistiska styret som landet kom att tillhöra i och med att kungen tvingades abdikera och landets nye diktator ingick allians med Nazityskland 1940.

Antisemitiska lagar genomfördes omedelbart och judar förlorade rättigheter som bostad och arbete. Även Sebastian tvingades flytta till ett slumområde. I slutet av juni 1941 initierade landets premiärminister Ion Antonescu tillsammans med stadens myndigheter en pogrom i staden Iași då enligt officiella siffror 13 266 judar mördades. Denna pogrom betraktas tillhöra de svåraste i världen.

Mihail Sebastian, en humanistisk intellektuell som försöker leva sitt liv med klassiska konserter och umgänge med andra kulturellt och samhällspolitiskt intresserade, beskriver dag för dag hur snaran dras åt kring det fria ordet i landet. Ofta är han lakoniskt konstaterande kring det han ser och upplever utan att visa upprördhet. Som den djupt intellektuella person i sin tid han är (och förstås utan facit) beskriver han de antisemitiska lagarna snarare som absurda än som kriminella.

Förskjutningen av språket

Det viktiga med hans text är kanske ändå just språkets och vardagens förskjutning, där han noterar hur också en del vänner börjar se honom som en sämre sort, knappast en fullvärdig människa.

Initiativtagaren och skådespelaren Adriana Savin har tillsammans med regissören Henrik Dahl skrivit manus. De har fördjupat sig i och

läst mycket om 20-30-talet i Rumänien och berättar om en kaotisk tid med många olika riktningar, som också innehöll våld på gatan och i vardagen.

- Sebastians dagbok, som börjar i en ung mans vardag, blir till en krigsdagbok. Han beskriver hur situationen hårdnar för judarna; universiteten kastar ut studenter, särskilt studerande av kemi och fysik, ämnen som kräver laboratorieplatser, drabbades. Många valde att studera utomlands i stället, som till exempel i Italien och andra länder, berättar Adriana Savin.

Henrik Dahl menar att judeförföljelserna och vardagens våld inte alltid var nazistiskt ideologiska i början:

- Att spöa en judisk person på gatan kan under denna tid närmast uttryckas som en folkrörelse, säger han.

Snart tog nazismen plats som politik, Antonescu hade möten med Hitler.

Mihail Sebastian själv överlevde kriget, men dog i en trafikolycka 1945, och dagboken publicerades först 1996.

Rumänien hade kort före krigsslutet anslutit sig till de allierade och gick alltså inte ur kriget som förbundet med Nazityskland. När boken till slut publicerades ett halvt århundrade senare ledde det till en senkommen och smärtsam debatt kring Rumäniens roll i andra världskriget och dess antisemitism. Mycket av våld och förintelse under kriget hade dolts, som brotten i Transnistrien, "en enda massgrav för judar" som pjäsen citerar. Området var ett stycke mark som Tyskland tagit från Ukraina och gett till Rumänien, där kunde massmorden ske utan att de skedde på officiell Rumänsk mark.

Boken översattes till flera språk och den svenska översättningen av Inger Johansson utkom 2019. Hon har även översatt Sebastians roman I tvåtusen år (från 1934), som utkom i augusti. Boken berättar genom bilder från vardag, arbete och uteliv om en ung mans liv och försök att anpassa sig under upptrappande antisemitism i 1920-talets Bukarest.

Att "ta hand om" judarna

Föreställningen tar avstamp 1923 för precis ett sekel sedan, då läget för en utveckling av demokrati och allmänna rättigheter på många sätt såg hoppfullt ut. Men också samma år som den nazistiska kristna nationella försvarslegionen LANC bildades. Det är också då Adriana Savins far föddes i Bukarest. Han fick gå på musikkonservatoriet ett par år i tonåren, men sedan var det stopp för judar på högre utbildningar. Lucien Savin kom till Sverige 1962.

- Min ingång till att jag kände att jag måste göra föreställningen var främst att överlevare som Hedi Fried och Emerich Roth ringde i varningsklockorna - men alldeles för få lyssnade! och nu växer populismen och uppdelandet att människor igen. Hur är det möjligt? Vi har ju facit!, säger Adriana Savin.

- Sedan har jag en personlig ingång, med en älskad pappa som undvek att prata om livet som jude före under och efter kriget i Rumänien, vilket har resulterat i att jag har stora kunskapsluckor om mina rötter. Så det är både en föreställning om fascism och Förintelsen i Rumänien, parallellerna till i dag och att söka sina rötter med ett stort trauma i vägen. Pjäsen är tillägnad påminnelsen om ansvaret i våra val.

När Adriana frågade sin far om hans uppväxt fick hon svaret: "Rumänien tog hand om sina judar". När hon senare undersökte, på plats i

Bukarest, hur det sett ut upptäckte hon att det finns flera tolkningar av begreppet att "ta hand om". En omskakande insikt för henne, som i pjäsen blivit en central scen där sorgen närapå blöder fram.

Mellankrigstidens upptrappning inför Förintelsen var redan på gång under 1920-talet. När regeringen 1923 införde regeln att följa Europas direktiv att alla folkslag skulle behandlas lika möttes det av stora protester, från befolkningen, berättar Adriana Savin.

Historia har ofta använts för att rättfärdiga ockupationer och annekteringar, och övergrepp och mord på folkslag och kulturer. Vad kan historia göra i det godas tjänst?

- Att lära känna människans historia och förstå vad hat kan göra med människor - hur långt vi är kapabla att gå, behöver vi påminna oss om. Vi behöver förstås också påminna oss om hur mycket fantastiskt vi kan skapa med kärlek och medmänsklighet. Men jag tror att det är jätteviktigt att kunna sin historia, jag kommer ihåg när jag läste Arvid Rundbergs En svensk arbetares memoarer, (1976) om den svenska samhällshistorien från 1920-talet och framåt, att jag fick en ny inblick i hur "tyskvänligt" Sverige var på den tiden. Nazistisk propaganda var till exempel tillåten, till skillnad från kommunistisk. Och kunskapen om Rasbiologiska institutet, tvångssterilisering och förtryck av romer och samer fick jag först i vuxen ålder. Vem vet, vi hade kanske haft känsligare inre varningsklockor för den växande populismen om vi lärt oss känna igen signalerna och förstå konsekvenserna, säger Adriana Savin.

**Josephine Askegård
Arbetaren**

Publicerad 22 September, 2023